

MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

SLOVAK JOURNAL OF INTERNATIONAL RELATIONS

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava

2022, Volume XX., Issue 2, Pages 119 – 135

ISSN 1336-1562 (print), ISSN 1339-2751 (online)

Submitted: 6. 4. 2022 | Accepted: 13. 6. 2022 | Published 15. 6. 2022

STRANY ZELENÝCH VO ŠVAJČIARSKOM STRANÍCKOM SYSTÉME

THE GREEN PARTIES IN THE SWISS PARTY SYSTEM

Radoslav Štefancík¹

Po parlamentných voľbách 2019 došlo vo švajčiarskom straníckom systéme k zásadnej zmene. Po dlhých desaťročiach sa menili pomery stranického zastúpenia v dolnej komore švajčiarskeho parlamentu. Osobitý úspech totiž dosiahli dve zelené politické strany, ktoré dovtedy boli na periférii voličského záujmu. Obe environmentálne stranícke formácie obsadili v Národnej rade dokopy pätinu poslaneckých miest. Cieľom tohto príspevku je identifikovať hlavné dôvody volebného úspechu oboch zelených strán, ale vzhľadom na ich podobné obsahové zameranie vysvetliť aj základné rozdiely, ktorými sa obe stranícke formácie od seba odlišujú. V texte sú vysvetlené počiatky a formovanie švajčiarskej zelenej politiky a predstavené základné programové východiská analyzovaných straníckych formácií. Rovnako je poukázané na rozdiely v sociodemografickej štruktúre voličov oboch skúmaných strán. Text stojí na predpoklade, že klimatická zmena a intenzívna diskusia o ochrane životného prostredia, ktorá ovplyvnila aj švajčiarsky politický diskurz, boli hlavnými dôvodmi úspechu oboch politických strán.

Kľúčové slová: Švajčiarsko, stranícky systém, politické strany, strany zelených, klimatická zmena

After the 2019 general election, the Swiss party system has undergone a fundamental change. After many decades, the proportions in the lower house of the Swiss parliament have changed significantly. In fact, two green political parties achieved significant success. Together, the two parties took a fifth of the seats in the National Council. The aim of this paper is to identify the main reasons for the electoral success of the two Green parties, but also to explain the main differences that distinguish the two political parties from each other, given their similar substantive focus. The origins and formation of Swiss Green politics are explained and the basic programmatic background of both parties is presented. The text also points out the differences in the socio-demographic structure of the voters of the two parties

¹ Doc. PhDr. Radoslav Štefancík, MPol. Ph.D., Fakulta aplikovaných jazykov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: radoslav.stefancik@euba.sk

under study. The article assumes that climate change and the intense debate on environmental protection, which also influenced the Swiss political discourse, were the main reasons for the success of both political parties.

Key words: Switzerland, party system, political parties, green parties, climate change

JEL: D72, Z00

1 Úvod

Švajčiarsky stranický systém patrí medzi najstabilnejšie stranícke systémy v súčasnej Európe (Vasil'ková, 2015). Štyri najsilnejšie politické strany rôzneho ideového zamerania (socialisti, liberáli, kresťanskí demokrati a ľudovci) vytvárali dlhé desaťročia podľa tzv. čarovnej formuly (Zauberformel) vládu – Spolkovú radu – a mali tak pod kontrolou absolútnu väčšinu v parlamente (Linder, 1997). Vo Švajčiarsku sa položartom zvyklo hovoriť, že voliči už pred voľbami vedia, ktoré politické strany vytvoria budúcu vládu. Zloženie vlády sa totiž od roku 1959 pravidelne opakovalo po každých parlamentných voľbách. Až do roku 2003, kedy si ľudovci z SVP, vzhľadom na opätovné volebné víťazstvo, uplatnili druhé miesto v Spolkovej rade, a to na úkor najmenších kresťanských demokratov, ktorí majú v súčasnom kabinete len jedného nominanta (Štefančík, 2012a). Napriek tomu, že po ostatných voľbách v roku 2019 sa stranícko-politické zloženie vlády nemenilo, kresťanskí demokrati z CVP nepotvrdili niekoľkoročnú pozíciu štvrtej najsilnejšej parlamentnej strany. Vo voľbách 2019 štvrté miesto s 13,2 % získaných hlasov obsadila Švajčiarska strana zelených (GPS).

GPS však nie je jedinou zelenou stranou vo švajčiarskom parlamente. So ziskom 7,8 % hlasov zasadli do lavíc parlamentu aj zelení liberáli z GLP (Grünliberale Partei Schweiz). Spolu s GPS tak „zelení“ politici získali v Národnej rade 21 % hlasov (najsilnejšia SVP získala 25,59 %). Slovanmi švajčiarskeho politológa Ladnera (2020, 552) ich úspech „otriasol základmi švajčiarskej straníckej politiky“, podľa Vasil'kovej (2020, s. 84) tieto voľby „otvorili otázky, ktoré sa týkajú dlhodobo uplatňovaných politických (i nepísaných) pravidiel, postavenia politických strán a politických tém, ktoré voliči považujú za kľúčové“. Pokiaľ sa bude opakovať v budúcich voľbách, nemožno vylúčiť, že švajčiarsky systém tvorby vlády – čarovná formula – sa po niekoľkých desaťročiach bude meniť. K tejto úvahe nabáda nielen úspech zelených, ale aj straty voličov štyroch tradičných veľkých strán (Bernhard, 2020). Budúce voľby teda ukážu, či išlo o jednorazový úspech zelených, alebo dlhodobý trend švajčiarskej politiky. Predpokladá sa však, že environmentálne témy budú zohrávať v budúcnosti ešte dôležitejšiu úlohu, pretože význam tejto problematiky rastie nielen vo Švajčiarsku, ale aj v krajinách celej západnej Európy, resp. Európskej únie (Vovk – Dziura – Grešš, 2019).

Cieľom tohto príspevku je identifikovať hlavné dôvody volebného úspechu oboch strán zelených, ale vzhľadom na ich podobné obsahové zameranie vysvetliť aj základné rozdiely, ktorými sa obe stranícke formácie od seba odlišujú. V texte sú

vysvetlené počiatky a formovanie švajčiarskej zelenej politiky, predstavené základné programové východiská a volebné a analyzované sociodemografické zloženie elektorátu oboch zelených stranických subjektov. Vychádzam z predpokladu, že obe strany majú síce vo svojich názovo adjektív „zelený“, ale ten je len jede z mála znakov, ktoré strany zblížujú. Naopak, odlišuje ich odlišný prístup k rôznym témam, ktoré vychádzajú z rôznej ideologickej orientácii.

V súčasnom období sa „zelené“ strany prezentujú ako subjekty rešpektujúce princípy environmentálnej zodpovednosti, globálneho trvalo udržateľného rozvoja, „univerzálnej demokracie“, rešpektovania rozmanitosti, osobnej slobody, rodovej rovnosti a pacifizmu atď. V politickej sfére prešli európski „zelení“ postupnou premenou z radikálnej alternatívnej politickej sily na umiernenú alternatívu. Strany z tejto ideovej rodiny sa stali menej kritickými voči štátu, akceptujú a podporujú ekonomický rozvoj, ale sú aj naďalej skeptickí, ak ide o akúkoľvek vojenskú aktivitu (Rovinskaya, 2019). V nasledujúcom texte tieto charakteristiky identifikujem práve na príklade dvoch politických strán existujúcich v jednom, dlhé roky stabilnom stranickom systéme. Na dosiahnutie cieľa môjho uvažovania využijem obsahovú analýzu programových dokumentov skúmaných politických strán. Zameriam sa v prvom rade na programy pred parlamentnými voľbami 2019. Pri komparácii využijem švajčiarsky internetový portál smartvote.ch, ktorý prezentuje názory jednotlivých kandidátov do verejných funkcií na vybraný okruh, spravidla najčastejšie diskutovaných tém vo švajčiarskom politickom diskurze.

2 EKOLOGICKÉ STRANY AKO IDEOVÁ RODINA

V odbornej literatúre sa stretne s viacerými kritériami klasifikácie politických strán. Politológovia ich charakterizujú spravidla podľa organizačnej štruktúry, miery inštitucionalizácie, zaradenia strany v konfliktnnej štruktúre spoločnosti a v neposlednom rade si autori všímajú aj obsahové priority vyjadrené hlavne vo volebných programoch. Práve na základe tohto posledného kritéria sa strany radia k niektorej zo stranických, resp. ideologických rodín. Von Beyme (2000) rozlišuje desať ideologických rodín identifikovaných v krajinách západnej Európy: liberálne strany, robotnícke, agrárne, regionálne, kresťanské, komunistické, fašistické, pravicovo-populistické a napokon aj ekologické strany. V kontexte pomenovania skupiny politických strán prináležiacich k jednej ideovej alebo straníckej rodine vznikla diskusia (Mair – Mudde, 1998), či je správne hovoriť o takýchto skupinách ako o stranických rodinách. Táto polemika sa dotýka najmä skutočnosti, že strany z jednej ideovej skupiny môžu prezentovať rôzne obsahové priority. Ide napríklad o Európsku ľudovú stranu, ktorá združuje tak kresťansko-demokratické ako aj konzervatívne strany. Obsahové rozdiely však môžeme identifikovať aj v prípade ekologických strán a práve Švajčiarsko je príklad stranického systému, v ktorom existujú dve zoskupenia s adjektívom zelený vo svojom názve.

Zelené stranické formácie sú prejavom modernej doby naprieč celou západnou Európou. Prvé ekologické strany sa v európskych stranických systémoch začali objavovať v 80. rokoch 20. storočia (Burchell 2002, Spoon 2006, Kucharčík 2017). Za ich vznikom stáli spravidla občianske iniciatívy, ktorých politika bola namierená proti tradičným politickým koncepciám etablovaných stranických subjektov. Spravidla išlo o dva základné smery:

- Založený na politike emancipácie: sem patrili hnutia propagujúce občianske práva, hnutia za rovnoprávnosť žien a mladých ľudí. Tieto hnutia boli podporované najmä mladými ľuďmi a novou ľavicou.
- Založený na politike odporu: do tejto skupiny prináležali najmä ekologické a mierové hnutia. Okrem ľavicovo-liberálne zameraných občanov tento smer bol podporovaný aj niektorými konzervatívcami s vyhraneným postojom k etablovaným politickým stranám. Strany zelených vznikali najmä z tohto smeru, hoci v 80. rokoch sa obe hnutia v mnohých krajinách spojili, aby tak zvýšili šancu na volebný úspech (Müller-Rommel, 1993).

Od ostatných stranických rodín sa ekologické formácie odlišovali najmä antiprofesionálnym, participatívnym a decentralizovaným prístupom k straníckej organizácii a úzkym prepojením na nové sociálne hnutia (Burchell, 2002). V súčasnosti existujú ekologické strany v mnohých západoeurópskych štátoch ako etablované stranické formácie. Pri charakterizovaní ich vzniku a formovania môžeme identifikovať viaceré spoločné znaky, ale aj rozdiely. Rozdiely sa týkajú najmä zaradenia strany na ľavo-pravej osi, pretože niektoré témy sú skôr pravicové ako ľavicové. Spoločným menovateľom sú určite ekologické témy, ale práve pri ostatných otázkach môžeme nájsť rozdiely. Niektoré subjekty môžu byť zamerané prioritne na ekologickú problematiku, iné môžeme zaradiť k ľavicovým stranám a ekologické témy tvoria len dodatočnú oblasť záujmu.

K hlavným tematickým oblastiam ekologických strán patrí podľa Müller-Rommela (1993, s. 17-18; 2018) a Dolezala (2016) najmä:

- ekológia – ako prioritná téma zameraná na potreby ekosystému (klimatická zmena, globálne otepľovanie), ktoré najviac motivujú voličov týchto strán (Dolezal, 2016);
- odpor proti jadrovej energii;
- vymedzenie sa voči „starým“ stranám a štandardnému pravo-ľavému ideovému deleniu politických strán, hoci strany zelených sú vo väčšine európskych prípadov radené doľava (Dolezal, 2016);

- individualizmus, ktorým môžeme rozumieť liberalizáciu rozvodov a interrupcií, obhajobu práv menších, vrátane práv sexuálnych menších, požiadavky na autonómny životný štýl a toleranciu k alternatívnym životným štýlom;
- priama demokracia – ekologické strany podporujú väčšiu mieru zapojenia obyvateľov do procesu spravovania vecí verejných a politického rozhodovania prostredníctvom nástrojov priamej demokracie;
- sociálne témy, prioritne sociálna spravodlivosť a dôstojnosť;
- solidarita s obyvateľmi štátov tretieho sveta, boj proti chudobe;
- odzbrojovanie, pacifizmus;
- v súčasnosti aj spravidla pozitívny prístup k migrácii, absencia populistických postojov k migrácii.

V kontexte výskumu ekologických strán sa stretne s otázkou, prečo sú zelené strany v niektorých krajinách úspešné, sú súčasťou nielen parlamentov, ale aj národných vlád a v niektorých štátoch je ich pozícia úplne marginálna, prípadne sa vôbec nedokážu dostať do národného parlamentu. Grant a Tilley (2019) predstavujú tri štrukturálne faktory, v ktorých by sa mohla nachádzať odpoveď na túto otázku. Ide o voličský dopyt, stranícko-inštitucionálne obmedzenia a štruktúru politických príležitostí vychádzajúca zo stranického prostredia. V prípade prvého faktoru – voličského dopytu – je dôležitá teória postmaterializmu. Tento koncept je založený na posune politického konfliktu od triednych otázok k otázkam kvality života ako dôsledok rastúcej úrovne existenčnej bezpečnosti. Táto téma sa dotýka najmä mladých ľudí, ktorí dnes nekladú dôraz na klasické politické priority ekonomického rastu a prerozdelenia. Miesto toho majú skôr záujem o presadzovanie novších a modernejších cieľov, ako je napríklad téma ochrany životného prostredia. Vzhľadom na to, že myšlienky postmaterializmu nachádzajú podporu v bohatých štátoch, ekologické strany sú voličsky úspešnejšie v krajinách s rýchlym rastom hospodárstva a životnej úrovne.

Druhý faktor je založený na podobe stranického systému. Pokiaľ v stranickom systéme existuje radikálna ľavicová strana, šanca pre úspech strany zelených vo voľbách sa znižuje. Voliči radikálnych ľavicových strán totiž vykazujú podobné socioekonomické charakteristiky ako voliči ekologických strán.

Tretí faktor tiež súvisí s podmienkami straníckej súťaže, kedy väčšie strany, s cieľom oslabiť pozíciu ekologických formácií, preberajú časť ich zelenej agendy. Takýmto spôsobom sa snažia odlákať práve tú časť voličov, pre ktorú je problematika ochrany životného prostredia dôležitým motívom voličského rozhodovania. Výskumy (Grant – Tilley, 2019) však ukazujú, že vplyv stratégie veľkých relevantných strán na volebnú silu ekologických subjektov bude závisieť od miery inštitucionalizácie zelenej

strany. Hoci veľké etablované strany môžu na určité obdobie oslabiť zelené strany, tento efekt naberie spätný charakter, ak sa zeleným podarí prežiť niekoľko volebných období. Veľké strany môžu nakoniec spôsobiť nárast podpory zelených, ak predtým prebrali environmentálne témy a tým im prisúdili spoločenský význam.

3 NA POČIATKU BOLI UHORKY A MELÓNY

Pomenovanie tejto časti môjho textu nie je náhodný, v analýzach politických strán v západnej Európe sa totiž pravidelne vyskytujú metafory (Štefančík, 2020). Tieto vyjadrovacie prostriedky nie sú len pravidelnou súčasťou novinárskeho či publicistického jazyka (Stradiotová, 2017), bežne ich používajú aj vedci z prostredia spoločenských vied, vrátane politológov. Práve v nemecky hovoriacom svete politiky sú frekventovaným spôsobom vyjadrovania, a to najmä metafory farieb (Spišiaková 2016, Mocková 2021). Každá z relevantných politických strán v Nemecku, Rakúsku alebo vo Švajčiarsku je vyjadrená určitou farbou, ktorá sa odvíja od konkrétnej ideológie. Súčasťou vedeckého diskurzu nie je iba používanie konkrétnych farieb, ale aj rôznych substantív, pre ktoré sú farby alebo ich kombinácie typické. V Nemecku sa napríklad na označenie rôznych možností koaličných vlád (federálnych, ako aj na úrovni spolkových krajín) používajú výrazy ako *Ampelkoalition* (semafórová koalícia), *Senegal-Koalition*, *Jamaica-Koalition* alebo *Kenia-Koalition*. Svoje miesto si našli farby aj vo výskume švajčiarskych politických formácií. Práve pri dvoch analyzovaných stranách zelených sa za účelom ich jasnejšie rozlíšenia začali používať substantíva *uhorka* a *melón*. Obe majú totiž vo svojom názve adjektív *zelený*, otázne teda je, ako sa navzájom odlišujú.

Vo Švajčiarsku začali strany zelených písať svoju históriu v sedemdesiatych² a osemdesiatych rokoch 20. storočia, a to najskôr na komunálnej a kantonálnej úrovni a až neskôr na úrovni celej federácie (Finger – Hug, 1992). Tento spôsob vznikania politických strán bol vo Švajčiarsku vzhľadom na významnú mieru autonómie jednotlivých kantónov charakteristický dlhé desaťročia. Strany na federálnej úrovni pôsobili skôr vo funkcii strešných organizácií kantonálnych straníckych organizácií.

Predchodcom súčasných švajčiarskych environmentálnych strán bola Strana zelených v Zürichu (GPZ), založená v lete 1978 so zámerom sústrediť sa výlučne na tému ochrany životného prostredia. K jej hlavným programovým prioritám patrilo zastavenie výstavby jadrových elektrární a zodpovedná likvidácia jadrového odpadu, rovnako ochrana vody a vodných tokov, ako aj alternatívne riešenia pre automobilovú dopravu (Müller-Rommel, 1993). V tomto roku si Švajčiarsko zapísalo prvenstvo v histórii súťaživých politických systémov, keď bol ich zástupca zvolený do národného parlamentu úplne ako prvý „zelený“ kandidát na svete (Dolezal, 2016).

---

² Prvá regionálna švajčiarska strana zelených vznikla v roku 1971 ako protest proti projektu výstavby diaľnice v kantóne Neuchâtel (Müller-Rommel, 1993). Ako vidíme aj z obrázku 1, tradícia podpory environmentálnych tém zostala v Romandii dodnes.

Okrem typických environmentálnych otázok reprezentovali zelené strany postupne aj iné témy. Vzhľadom na obsahové špecifiká sa vo Švajčiarsku formovali dve línie zelenej politiky. Tú prvú nazývali švajčiarski pozorovatelia výrazom *Gurken-Grünen* (uhorkoví zelení, teda zelení zvnútra aj zvonku). Predstavitelia tejto línie mali záujem sa orientovať výlučne na ekologické témy a odmietali sa zaradiť na tradičnú ľavo-pravú ideovú os. Naopak, predstavitelia druhej línie – *Melonen-Grünen* (melónoví zelení, teda navonok zelení, ale vo vnútri červení) pochádzali z pôvodne ľavicových strán (Ladner, 2012) a boli dôsledkom ľavicového hnutia z druhej polovice šesťdesiatych rokov. Títo mali záujem venovať sa prioritne sociálno-politickým témam a menej ekologickým.

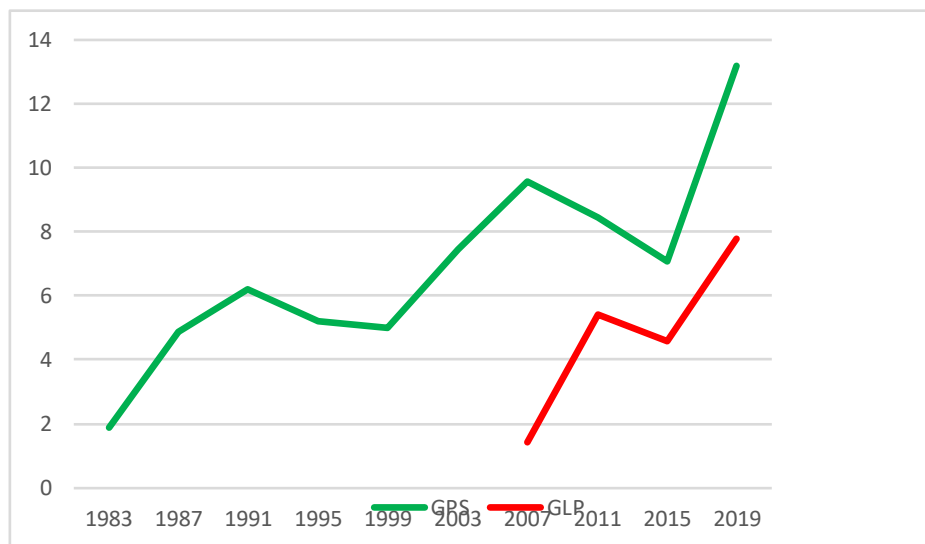
Obe strany patrili v osemdesiatych rokoch k marginálnym stranickým subjektom, ktorých podpora sa pohybovala na úrovni jedného, resp. dvoch percent. V priebehu osemdesiatych rokov došlo k viacerým pokusom o fúziu oboch subjektov, ale vzhľadom na ideologické rozdiely neboli tieto pokusy úspešné. V deväťdesiatych rokoch sa „uhorková“ GPS presadila v konkurencii s „melónovou“ alternatívou zelenej politiky a v roku 1961 dosiahla s 6,1 % hlasov dovtedy jej najväčší úspech v parlamentných voľbách (Ladner, 2012). Strana predstavila rozšírila svoj politický program o ďalšie témy ako rodovú rovnosť, zodpovednú fiškálnu politiku, bezpečnosť, sociálnu, ako aj európsku politiku. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa GPS zmenila z ekologicky orientovanej protestnej strany na ľavicovú reformnú stranu. Sociálna politika zohrala v tomto procese ústrednú úlohu. Strana sa pokúsila integrovať ekologické a sociálno-politické záujmy a predstaviť nové modely financovania sociálnej práce s ekologickou daňovou reformou.

„Melónoví“ zelení sa postupne vytratilí z federálnej úrovne politiky, čím GPS zostala vo švajčiarskom straníckom systéme jedinou formáciou, ktorá ako svoju základnú prioritu presadzovala témy spojené s ekológiou. Strane sa výraznejšie začalo dariť až v novom miléniu. GPS často spolupracovala v sociálnych témach so Sociálnodemokratickou stranou (SP) a odbormi.³ V roku 2002 prišla napríklad s iniciatívou jednej zdravotnej poisťovne. Vo voľbách 2003 získala 7,4 % hlasov a o štyri roky neskôr už 9,8. Po tomto úspechu si GPS začala nárokovať jedno miesto v Spolkovej rade.

---

³ V roku 2016 bola jedinou stranou, ktorá podporovala pozitívne stanovisko v iniciatíve za nepodmienený základný príjem.

Graf 1: Volebná podpora GPS a GLP

Prameň: Bundesamt für Statistik, 2019.

Ľavicové smerovanie GPS sa prejavilo vo vnútrostraníckych konfliktoch, ktoré viedli k rozkolu a v roku 2003 k založeniu GLP. Najmä vo vzťahu k sociálnemu štátu nový subjekt prezentoval silnejší liberálny kurz, pričom dôrazne prezentoval na trh orientované riešenia, vrátane ekologickej daňovej reformy.

V súlade so švajčiarskou tradíciou formovania politických strán vznikla najskôr na kantónálnej úrovni aj druhá súčasná strana zelených GLP, keď v roku 2004 odišli z GPS jej dvaja dôležití členovia z kantónu Zürich (Ladner, 2012). Na federálnej úrovni bola založená o tri roky neskôr. Vo voľbách 2011 získala GLP 5,4 % hlasov a spoločne s percentami GPS mali v parlamente väčšie zastúpenie ako štvrtá najsilnejšia strana kresťanských demokratov. Napriek pomerne jednoznačne spoločnej tematike ochrany životného prostredia však švajčiarsky politológ Andreas Ladner neidentifikoval iné spoločné charakteristiky oboch straníckych subjektov (Ladner, 2012).

4 PARLAMENTNÉ VOĽBY 2019 A SOCIODEMOGRAFICKÝ PROFIL ELEKTORÁTU GPS A GLP

Výsledky parlamentných volieb 2019 priniesli posun ideologického zloženia dolnej komory parlamentu z pravého stredu smerom k ľavému. Zelení získali spoločne o 17 parlamentných kresiel viac, čo znamenalo najväčší nárast získaných poslaneckých mandátov od zavedenia pomerného volebného systému v roku 1919 (Bundesamt für Statistik).

Obe strany vstupovali samostatne aj do volebnej kampane 2019. Napriek tomu, že na prvý pohľad išlo o programovo podobné stranické subjekty, v kampani sa voči sebe vymedzovali. Jasne ľavicová GPS prezentovala samú seba ako pôvodnú a pravú zelenú stranu a trvala na tom, že nie je potrebné hlasovať za jej kópiu.

Odlišnosti medzi oboma stranami môžeme identifikovať najmä pri niektorých sociodemografických skupinách voličov (Tab. 1). GPS podporovali hlavne ženy, u GLP pohlavie nezohrávalo dôležitú úlohu, rovnomerne boli zastúpení muži aj ženy. GPS volili často bývalí voliči sociálnych demokratov (Tresch et al, 2020)⁴, zatiaľ čo GLP podporili bývalí voliči širšieho spektra strán pravice a stredy, a len v menšej miere bývalí voliči ľavicových strán (Ladner, 2019). Spoločným znakom oboch subjektov je podpora medzi najmladšími voličmi (18-24 rokov), s postupujúcim vekom klesá podpora oboch zelených strán, aj keď u GLP je pokles výraznejší, než u GPS. Výrazne vyššiu podporu dosahujú zelené strany aj u ľudí s migračným pozadím (ak aspoň jeden prípadne obaja rodičia sú narodení v cudzine). Zaujímavým sa javí porovnanie zelených strán s najsilnejším subjektom SVP. Zelené strany spravidla podporujú voliči s opačnými ukazovateľmi (mladší voliči, ženy a voliči s migračným pozadím) než je u voličov ľudovcov, čo môže naznačovať výraznú konfliktnú líniu vo švajčiarskej spoločnosti.

Tab. 1: Voliči vo voľbách 2019 podľa niektorých sociodemografických ukazovateľov (v %)

		<i>SVP</i>	<i>FDP</i>	<i>CVP</i>	<i>Iné</i>	<i>GLP</i>	<i>SP</i>	<i>GPS</i>
Pohlavie	Muži	29	17	10	9	8	16	11
	Ženy	22	12	12	11	8	18	16
Vek	18-24	20	12	7	10	17	16	18
	25-34	19	11	9	11	13	17	19
	35-44	25	16	10	9	11	16	14
	45-54	25	16	15	10	7	14	13
	55-64	26	13	10	11	7	18	14
	65-74	30	17	12	8	4	18	11
	75+	28	19	13	13	2	19	6
Migr. pozadie	Bez	28	15	12	11	8	15	12
	1/2	18	15	7	8	12	22	18
	2/2	19	16	12	8	6	22	18

Poznámka: Výsledky volieb 2019: GPS – 13,2%, GLP – 7,8%.

Prameň: Tresch et al., 2020.

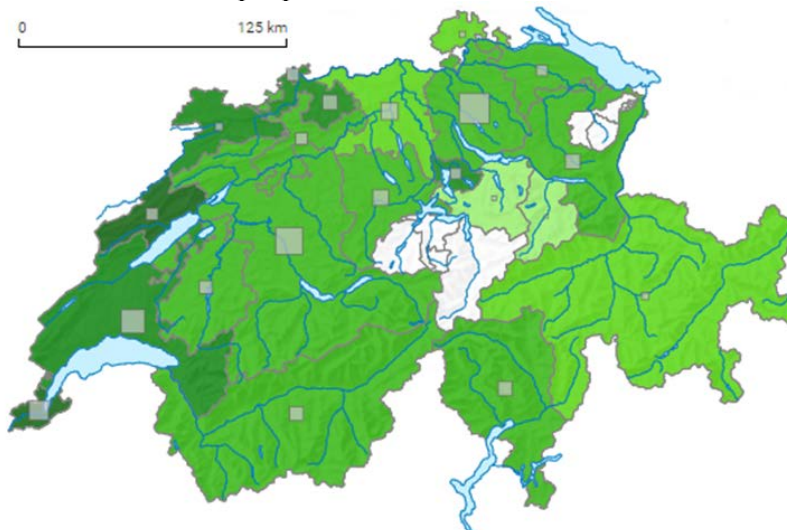
Podobne ako v iných štátoch západnej Európy, aj vo Švajčiarsku bola pred covidovým obdobím ochrana životného prostredia, resp. klimatická zmena s ňou súvisiace globálne otepľovanie jednou z ústredných tém politického diskurzu. Bola to

⁴ Približne tretina voličov GPS volila v roku 2015 sociálnych demokratov (Tresch et al., 2020).

práve GPS, ktorá profitovala z toho, že ochrana životného prostredia sa stala kľúčovou témou volebnej kampane. Na tejto téme však profitovala aj druhá zelená strana GLP, hoci jej voliči prisudzovali v environmentálnych otázkach menej kompetencie a angažovania. GPS bola jednoznačne stranou, ktorú voliči podporili pre zelené témy, zatiaľ čo pri GLP tento aspekt identifikovaný nebol. Približne každý tretí človek, pre ktorého bola téma ochrany životného prostredia dôležitejšia ako hospodársky rast, volil v roku 2019 GPS. V tejto skupine boli zastúpení aj voliči SP a GLP, ale nie tak dominantne, ako pri GPS. Možno povedať, že GPS má „hegemonistické postavenie len medzi jasne situovanými voličmi, ktorí uprednostňujú ochranu životného prostredia pred hospodárskym rastom bez akýchkoľvek *keby* a *ale*“ (Tresch et al. 2020, s. 28).

Tresch et al. (2020, s. 24) skúmali, ako samých seba ideologicky identifikujú voliči švajčiarskych strán. Voliči GPS samých seba videli ako ľavicovo orientovaných a po voličoch SP (46 %) tak tvorili druhú najväčšiu skupinu ľavicových voličov (39 %), zatiaľ čo voliči GLP sa videli v ideovom strede a mierne naľavo. Jednoznačne ľavicový charakter GPS sa dal identifikovať aj pri postojoch voličov k témam ako zvyšovanie daní a zvyšovanie sociálnych výdavkov. Voliči GPS tvorili najväčšiu skupinu (dokonca väčšiu ako voliči SP), ktorá podporuje väčšie zásahy štátu do ekonomiky. Spoločne so sociálnymi demokratmi tvoria voliči GPS najväčšiu skupinu Švajčiarov, ktorí podporujú vstup krajiny do Európskej únie a súhlasia s poskytnutím väčších možností pre imigrantov (Tresch et al., 2020).

Obrázok 1: Voličská podpora GPS vo voľbách 2019

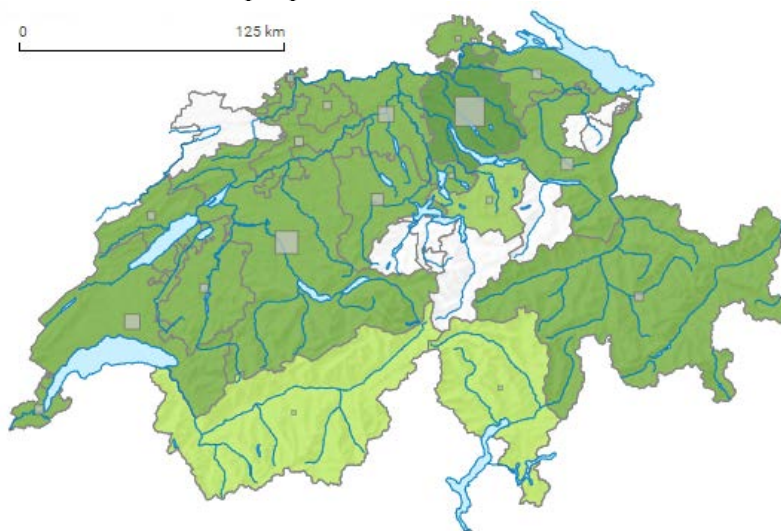

Prameň: Bundesamt für Statistik, 2019.

Zaujímavým sa javí aj porovnanie z hľadiska regionálnej podpory. Ako ukazuje obrázok 1, vo voľbách 2019 oslovila GPS predovšetkým obyvateľov

románskych kantónov (najviac v kantóne Genève – 24,6 %, nadpriemerné hodnoty aj v kantónoch Vaud, Neuchâtel a Jura), ale aj v nemecky hovoriacich kantónoch Zug a Basel-Landschaft. Naopak, žiadnych kandidátov nepostavila v tradičných kantónoch Uri, Nidwalden, Obwalden, rovnako bez kandidátov ostali v kantónoch Appenzell Innerrhoden a Appenzell Ausserrhoden. Hlboko pod priemerom zaostala aj v ďalšom tradičnom kantóne Schwyz (2,6 %). Zelené témy oslovujú menej aj voličov v kantónoch Glarus a Graubünden.

Obrázok 2: Voličská podpora GLP vo voľbách 2019

Prameň: Bundesamt für Statistik, 2019.

Voličská podpora GLP v mnohých kantónoch kopíruje voličskú podporu GPS (obrázok 2). V roku 2019 dosiahli zelení liberáli najlepší volebný výsledok vo svojej existencii. Podobne ako GPS aj GLP bola v niektorých tradičných kantónoch (Uri, Nidwalden, Obwalden) a kantónoch Appenzell Innerrhoden a Appenzell Ausserrhoden úplne bez kandidátov. Bez kandidátov bola aj v kantóne Glarus, ale aj v románskom kantóne Jura. Voličskou baštou GLP však nebola Romandia, ale kantón Zürich, v ktorom dosiahla 14-percentnú podporu a dosiahli tak silu konkurentov z GPS. Výrazne slabšiu podporu mali zelení liberáli ešte v jazykovo zmiešanom kantóne Wallis a v taliansky hovoriacom kantóne Ticino.

Za úspechom environmentálnych strán vo Švajčiarsku sú dva faktory. Prvý je vyjadrený v schopnosti zelených strán reagovať na klimatické zmeny, artikulovať túto problematiku ako dôležitú politickú tému a predstavovať návrhy riešení. Vo Švajčiarsku, podobne ako v iných krajinách západnej Európy, naberá na intenzite diskusia o klimatickej zmene, ochrane životného prostredia, medializované sú aktivity švédskej environmentálnej aktivistky Greta Thunbergovej, ktoré dokázali osloviť

najmä mladšie ročníky voličov. GPS sa podarilo túto tému spropagovať nielen medzi voličmi, ale rovnako medzi ďalšími relevantnými politickými stranami. Keďže ju artikulovali aj niektoré iné stranické formácie, získala ešte viac na význame. Švajčiarski voliči tak začali túto tému oveľa viac reflektovať než v minulosti a GPS tak profitovala najmä z toho, že klimatická zmena a ochrana životného prostredia sa stali najdôležitejšími politickými témami nielen pre voličov zelených strán, ale pre celú spoločnosť (Tresch et al., 2020).

Uvedomenie si závažnosti tejto témy švajčiarskymi voličmi nestačí, dôležitú úlohu zohráva aj postmaterializmus, ktorý považujem za druhý dôležitý faktor úspechu skúmaných stranických formácií. Zelené strany sa totiž zvyčajne prezentujú ako nové politické organizácie, s iným pohľadom na svet, s odlišnými hodnotovými prioritami, prípadne aj odlišnou organizačnou štruktúrou, ako boli doteraz typické pre tradičné politické strany. V bohatých spoločnostiach tento prístup platí v prvom rade pre mladú generáciu, ktorá sa chce prezentovať inými záujmami, hodnotami a pohľadom na svet než staršie ročníky voličov.

V neposlednom rade, dôležitý význam pre volebnú úspech aj má homogenizácia pôvodne dosť rozptýleného elektorátu zelených strán. Voliči environmentálnych formácií vo Švajčiarsku sa postupne stávali oveľa homogénnejší. Spravidla sa jedná o ľavicovo orientovaných ľudí (k zeleným prešla v roku 2019 štvrtina pôvodných voličov sociálnej demokracie), s vyšším vzdelaním a väčším zmyslom pre tému ochrany životného prostredia (Bochsler 2013, Tresch et al. 2020).

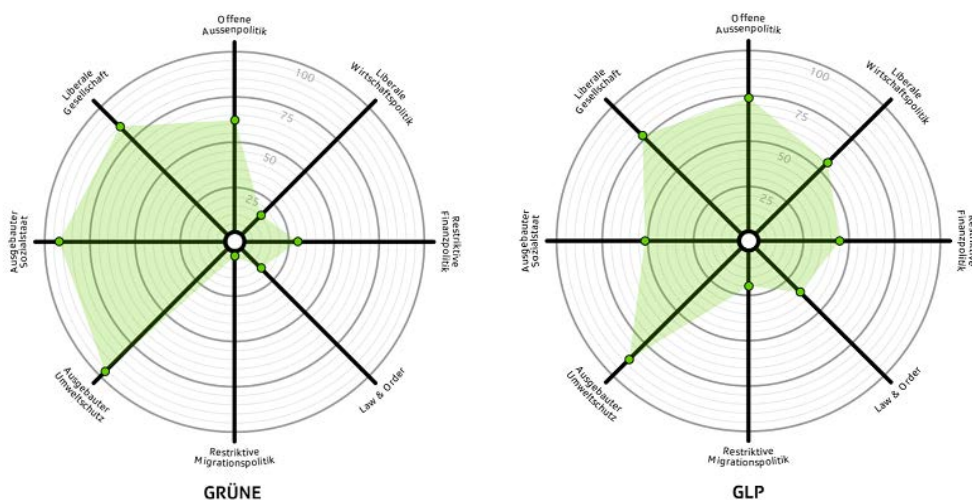
5 OBSAHOVÉ PRIENIKY A ROZDIELY GPS A GLP

Podobne ako v iných štátoch západnej Európy, aj vo Švajčiarsku bola pred covidovým obdobím ochrana životného prostredia, resp. klimatická zmena s ňou súvisiace globálne otepľovanie jednou z ústredných tém politického diskurzu. Bola to práve GPS, ktorá profitovala z toho, že ochrana životného prostredia sa stala kľúčovou témou volebnej kampane. Na tejto téme však profitovala aj druhá zelená strana GLP, hoci jej voliči prisudzovali v environmentálnych otázkach menej kompetencie a angažovania. GPS bola jednoznačne stranou, ktorú voliči podporili pre zelené témy, zatiaľ čo pri GLP tento aspekt identifikovaný nebol. Ako bolo vyššie uvedené, približne každý tretí človek, pre ktorého bola téma ochrany životného prostredia dôležitejšia ako hospodársky rast, volil v roku 2019 GPS. V tejto skupine boli zastúpení aj voliči SP a GLP, ale nie tak dominantne, ako pri GPS. Možno povedať, že GPS má „hegemonistické postavenie len medzi jasne situovanými voličmi, ktorí uprednostňujú ochranu životného prostredia pred hospodárskym rastom bez akýchkoľvek *keby* a *ale*“ (Tresch et al. 2020, s. 28).

Klimatická zmena spojená s globálnym otepľovaním sa stala neodmysliteľnou súčasťou politických debát a jej dôsledky pociťovali aj občania Švajčiarska. Verejný diskurz výrazne ovplyvnilo pravidelná medializácia aktivít švédskej environmentálnej

aktivistky Greta Thunbergovej. Iné témy, ako napríklad integrácia do Európskej únie, dôchodkový systém, reforma zdravotníctva, prípadne vo Švajčiarsku tak často a intenzívne diskutovaná téma medzinárodnej migrácie boli pri týchto formáciách druhoradými otázkami, čím boli tradičné pravicové aj ľavicové strany znevýhodnené. Švajčiarska ľudová strana (SVP)⁵ bola jedinou politickou stranou, ktorá v tejto diskusii stála na druhej strane a presadzovala argument, že klimatické zmeny nie sú len dôsledkom ľudskej činnosti a niektoré návrhy zelených strán sú prehnané (Ladner, 2020). SVP sa od zelených strán vyznačovala opačným prístupom nielen k otázkam ochrany životného prostredia, ale jej voliči stáli spravidla na opačných koncoch pri vyššie zmienovaných ukazovateľoch (zásahy štátu do ekonomiky, daňová politika, postoj k imigrantom (Tresch et al., 2020).

Obrázok 3: Obsahové pozície oboch strán pred voľbami 2019

Prameň: smartvote.ch, 2021.

Na obrázku 3 sú znázornené obsahové prieniky a rozdiely medzi GPS a GLP. Zbieranie dát a grafické spracovanie zabezpečuje švajčiarsky portál smartvote.ch. Autori portálu zisťuje odpovede na otázky v rámci ôsmich tematických os (otvorená zahraničná politika – vrátane postojov k Európskej únii, liberálna hospodárska politika (*liberale Wirtschaftspolitik*), reštriktívna finančná politika (*restriktive Finanzpolitik*), právo a poriadok (Law and Order), reštriktívna migračná politika (*restriktive Migrationspolitik*), ochrana životného prostredia (*Ausgebauter Umweltschutz*),

⁵ Charakteristickými znakmi SVP je konzervativizmus, pravicový populizmus, odmietavý postoj k členstvu Švajčiarska v Európskej únii, antiimigračný apel a ekonomický liberalizmus (Onufrák 2011, Štefančík, 2012a).

sociálna politika (*Ausgebauter Sozialstaat*), liberálna spoločnosť (*liberale Gesellschaft*).

Ako ukazuje porovnanie na základe priloženého obrázku, prívlastok zelený je skutočne výrazom hlavných priorít oboch politických strán, čo sa napokon odráža aj na voličskej podpore. Pokiaľ ide o ochranu životného prostredia, reštriktívnu finančnú politiku, prípadne témy spojené z oblasti zákon a poriadok, práva homosexuálnych partnerstiev, ako aj imigračnú politiku, v týchto oblastiach sa ľavicová GPS a liberálna GLP vedia zhodnúť. Najväčšie ideologické rozdiely môžeme identifikovať v postojoch k sociálnemu štátu a liberálnej hospodárskej politike. Liberálni zelení zdôrazňujú úlohu osobnej zodpovednosti. Napríklad pomoc v nezamestnanosti má mať v prvom rade motivačný charakter, aby sa na pomoc štátu odkázaní obyvatelia Švajčiarska mohli vrátiť späť do pracovného výkonu čo najrýchlejšie. GPS je v prístupe k sociálnym otázkam ľavicovejšie orientovaná, zdôrazňuje význam silného sociálneho poistenia a podporuje vytvorenie rovnováhy tak medzi generáciami (mladou a staršou), ako aj medzi bohatými a chudobnými. Rozdiely vidíme aj v daňovej politike. GPS podporuje zdaňovanie bohatých, GLP predstavuje liberálny pohľad na daňovú politiku v zmysle podpory daňovej konkurencie a efektívneho výberu daní.

Odlišne oba subjekty nazerali napríklad aj na nákup bojových stíhačiek. Zatiaľ čo pacifisticky naladená GPS nákup nových lietadiel odmietla, GLP zaujala k nákupu liberálnejší postoj. Odlišný prístup vidíme aj pri otázke otvorenia trhu s energiami. GLP v tejto otázke reaguje liberálnejšie, ako jej konkurent. Predstavitelia z GPS okrem iného požadujú znižovanie CO₂ a zvyšovanie finančnej podpory programu obnovy budov (GPS, 2021). Podobne ako u GPS nachádzame podobné ciele aj u zelených liberálov. GLP žiada rozšírenie infraštruktúry elektromobility, daň z leteniek, vyššie dane z emisií CO₂ a vystupuje zásadne proti atómovej energii. Štát by podľa GLP nemal obmedzovať domáce firmy a mal by podporovať fungujúce trhy, a to v podmienkach zdravej hospodárskej súťaže, bez kartelov, izolácie a partikulárnych privilégií (GLP, 2021).

6 ZÁVER

Napriek tomu, že úspech zelených strán priniesol do švajčiarskeho stranického systému výraznú zmenu, rast podpory zelených strán sa dal predpokladať už skôr. Kvôli strnulosti stranického systému, ktorému dlhé desaťročia dominovali štyri politické strany, miestni pozorovatelia považujú taký výrazný úspech oboch na životné prostredie orientovaných formácií za prekvapenie a nevyučujú, že ak svoju pozíciu v najbližších voľbách obhája, bude sa po desaťročiach meniť aj čarovná formula, podľa ktorej štyri veľké politické strany (SVP, FDP, SP a CVP) už od roku 1959 obsadzujú posty v sedemmiestnej švajčiarskej vláde (Štefančík, 2012b).

Politický diskurz v krajinách západnej Európy je už dlhé roky ovplyvnený klimatickou zmenou, globálne otepľovania si ľudia uvedomujú aj vo svojom bezprostrednom prostredí, a je preto pochopiteľné, že politici artikulujúci tieto témy nachádzajú medzi voličmi čoraz viac priaznivcov. Klimatická zmena spojená s globálnym otepľovaním sa tak stáva jednou z rozhodujúcich tém volebných kampaní, na ktorú musia reagovať aj strany z iných ideových spektier. S podobnou situáciou sa stretávame aj vo Švajčiarsku, kde bola téma klimatickej zmeny prítomná v politickom diskurze už dávno pred voľbami do dolnej komory švajčiarskeho parlamentu, ale v kampani pred voľbami 2019 sa stala najdôležitejšou témou. Vzhľadom na to, že problematika klimatickej zmeny je stále aktuálna, možno predpokladať, že strany zelených si obhája pozíciu relevantnej politickej strany vo švajčiarskom straníckom systéme.

V texte som identifikoval nielen spoločné znaky oboch zelených švajčiarskych strán, ale som upozornil aj na základné rozdiely. Ten hlavný nájdeme v odlišnej ideológii. GPS je jednoznačne ľavicová strana, GLP môžeme zaradiť k liberálnym subjektom. Táto ideová odlišnosť nie je prítomná len vo volebných programoch, strany sa odlišujú aj sociodemografickým zložením voličov. Voliči GPS vyznávajú hodnoty typické pre ľavicové subjekty, voličov GLP môžeme situovať skôr do stredu ideového spektra. Odlišné sú strany aj v prístupe k obhajobe zelených tém. Hoci oba subjekty majú pozitívny prístup k environmentálnym témam, ako obhajca ochrany životného prostredia sa vníma v prvom rade GPS.

Pri analýze sociodemografického zloženia elektorátu, ako aj programových priorít oboch švajčiarskych zelených strán vystupuje do popredia ostrý kontrast k najsilnejšej strane SVP. Hlavne ľavicová GPS stojí na opačnej strane ako pravicoví populisty. Pri porovnaní SVP so zelenými stranami môžeme identifikovať výraznú konfliktnú líniu medzi tradičným a moderným, medzi euroskeptickým a proeurópskym, medzi antiimigračným a pro-imigračne naladeným postojom švajčiarskych voličov. Posilnenie zelených strán v parlamentných voľbách 2019 tak vo švajčiarskej spoločnosti prináša výrazný posun od tradičného k modernému a budúce voľby ukážu, či ide o trvalý jav alebo len dočasný úspech analyzovaných subjektov.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BERNHARD, L. (2020): The 2019 Swiss federal elections: the rise of the green tide. In: *West European Politics*, 2020, roč. 43, č. 6, s. 1339-1349.
2. BEYME, von K. (2000): *Parteien im Wandel. Von den Volksparteien zu den professionalisierten Wählerparteien*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2000.
3. BOCHSLER, D. (2013): Die Grünen machten Ökologie salonfähig. Interview: Peter Granwehr. [Online.] In: *Der Landbote*, 2013. [Citované 10.3.2022.] Dostupné na internete: <https://www.ipz.uzh.ch/dam/jcr:ffffff-ea4e-825c-0000-000023726efa/lab_280513_1_08.pdf>.

4. BUNDESAMT FÜR STATISTIK (2019): *Nationalratswahlen. Parteistärke*. [Online.] In: *BFS*, 2019. [Citované 10.11.2021.] Dostupné na internete: <<https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/politik/wahlen/eidg-wahlen-2019/resultate-nationalrat.html#-1445289851>>.
5. BURCHELL, J. (2002): *The Evolution of Green Politics: Development and Change within European Green Parties*. London: Earthscan, 2002.
6. DOLEZAL, M. (2016): The Green in Austria and Switzerland. Two successful opposition parties. In: HAUTE, E. van (ed.): *Green Parties in Europe*. London, New York: Routledge, 2016. s. 15-41.
7. FINGER, M. – HUG, S. (1992): Green politics in Switzerland: Environmental attitudes and political parties. In: *European Journal of Political Research*, 1992, roč. 21, č. 3, s. 289-306.
8. GLP (2021): [Online.] In: *GLP*, 2021. [Citované 10.11.2021.] Dostupné na internete: <<https://grunliberale.ch>>.
9. GPS (2021): [Online.] In: *GPS*, 2021. [Citované 10.11.2021.] Dostupné na internete: <<https://gruene.ch>>.
10. GRANT, Z. P. – TILLEY, J. (2019): Fertile soil: explaining variation in the success of Green parties. In: *West European Politics*, 2019, roč. 43, č. 3, s. 495-516.
11. KUCHARČÍK, R. (2017): Politické ideológie. In: FUTÓ a kol. *Politológia*. Bratislava: EKONÓM, 2017. s. 62-74.
12. LADNER, A. (2012): Switzerland's Green Liberal Party: a new party model for the environment? In: *Environmental Politics*, 2012, roč. 21, č. 3, s. 510-515.
13. LADNER, A. (2020): Switzerland's successful green parties in the federal election of 20 October 2019: close to entering government? In: *Environmental Politics*, 2020, roč. 29, č. 3, s. 552-557.
14. LINDER, W. (1997): Das politische System der Schweiz. In: ISMAYR, W. (ed.): *Die politischen Systeme Westeuropas*. Opladen: Leske + Budrich, 1997. s. 445-478.
15. MAIR, M. – MUDDE, C. (1998): The Party Family and its Study. In: *Annual Review of Political Science*, 1998, roč. 1, č. 1, s. 211-229.
16. MOCKOVÁ, N. (2021): Konotácie zelenej farby v slovenskom politickom jazyku. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie*. Bratislava: EKONÓM, 2021. s. 299-309.
17. MÜLLER-ROMMEL, F. (1993): *Grüne Parteien in Westeuropa: Entwicklungsphasen und Erfolgsbedingungen*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993.
18. MÜLLER-ROMMEL, F. (2018): Green Parties and Alternative Lists under Cross-National Perspective. In: MÜLLER-ROMMEL, F. (ed.): *New Politics in Western Europe. The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists*. London, New York: Routledge, 2018. s. 5-22.
19. ONUFRÁK, A. (2011): Švajčiarska demokracia v réžii propagandy ľudovcov z SVP. In: ŠULÍK, R. – KOVÁČOVÁ, S. – RAKONCZAY, T. (eds.): *INTERPOLIS' 11: zborník príspevkov zo VIII. vedeckej konferencie*

- doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*. Banská Bystrica: UMB, 2011. s. 488-496.
20. SEIDL, Ch. (2003): Magie von der Falkenstrasse. Die Genese des Begriffs «Zauberformel» [Online.] In: *Neue Zürcher Zeitung*, 2003. [Citované 10.3.2022.] Dostupné na internete: <http://www.andreasladner.ch/-dokumente/artikel/NZZ_27_11_2003_Zauberformel.pdf>.
  21. SMARTVOTE.CH (2021): Smartspider-Achsen [Online.] In: *Smartvote*, 2021. [Citované 10.11.2021.] Dostupné na internete: <<https://smartvote.ch/de/home>>.
  22. SPIŠIAKOVÁ, M. (2016): The Contrastive analysis of the use, meaning and connotations of the colors in the Slovak and Spanish language. In: *XLinguae: European Scientific Language Journal*, 2016, roč. 9, č. 3, s. 104-128.
  23. SPOON, J-J. (2006): Developments in the Study of Green Parties. In: *French Politics*, 2006, roč. 4, č. 2, s. 179-187.
  24. STRADIOTOVÁ, E. (2017): Metafora v publicistickom diskurze. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): *Jazyk vo vyučovaní a vede*. Trnava: SSRP, 2017. s. 134-143.
  25. ŠTEFANČÍK, R. (2012a): Antiimigračný apel Švajčiarskej ľudovej strany. In: *Studia politica slovacae – časopis pre politické vedy, najnovšie politické dejiny a medzinárodné vzťahy*, 2012, roč. 5, č. 2, s. 30-42.
  26. ŠTEFANČÍK, R. (2012b): *Uvažovanie o politike (nielen) v nemecký hovoriacom prostredí*. Trnava: SSRP, 2012.
  27. ŠTEFANČÍK, R. (2020). Metafora vojny v jazyku politiky. In: *Lingua et Vita*, 2020, č. 17, s. 59-69.
  28. TRESCH, A. et al. (2020): *Eidgenössische Wahlen 2019. Wahlteilnahme und Wahlentscheid*. Lausanne: Selects – FORS, 2020.
  29. VASILKOVÁ, A. (2015): *Democracy in Switzerland. Its Character and Basic Foundations*. Banská Bystrica: Belianum, 2015.
  30. VASILKOVÁ, A. (2020): Parlamentné voľby vo Švajčiarsku 2019. Možno hovoriť o historických voľbách? In: ANDROVIČOVÁ, J. – BOLEČEKOVÁ, M. (eds.): *Human Forum 2019. Voľby po roku 1989. Diskusné fórum o demokracii a ľudských právach*. Banská Bystrica: Belianum, 2020. s. 83-93.
  31. VOVK, M. – DZIURA, B. – GREŠŠ, M. (2019): Environmental Policy of the EU: Insights for Further Development. In: *Geografický časopis*, 2019, roč. 71, č. 1, s. 15-38.